

Daan Thoomes

M. Winkler & J. Brachmann, *Friedrich Schleiermacher, Texte zur Pädagogik. Kommentierte Studienausgabe. 2 Bände*. Frankfurt am Mainz: Suhrkamp, 2000. ISBN deel 1: 3-518-29051-7; 496 blz., 16,82 Euro; ISBN deel 2: 3-518-29052-5; 467 blz., 19,51 Euro.

J. Brachmann, *Friedrich Schleiermacher. Ein pädagogisches Porträt*. Weinheim/Basel: Beltz, 2002. ISBN (UTB): 3-8252-2285-3; 144 blz., 18,00 Euro.

Schleiermacher (1768-1834) wordt gerekend tot de klassieke auteurs op het gebied van de pedagogiek. Saillant detail is dat hij zelf nooit pedagogische handboeken heeft gepubliceerd. Tot zijn bekende werken behoren: *Über die Religion: Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*, de *Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre*, en zijn tweedelige dogmatiek: *Der christliche Glaube*. Zijn pedagogische hoofdwerk, de *Erziehungslehre*, is echter postuum uitgegeven en gebaseerd op collegedictaten uit 1826 van de predikant Carl Platz. De enige bewaard gebleven handschriften van Schleiermacher over de pedagogiek stammen uit 1813 en waren niet voor publicatie bedoeld. In dat jaar verzorgde hij aan de Berlijnse universiteit voor de eerste maal colleges over de *Grundzüge der Erziehungskunst*. Het opvallende in de latere edities van Schleiermachers pedagogiek is dat die zonder

uitzondering gebaseerd zijn op de Hörernachschriften van Platz. Dat geldt dus ook voor de veel gebruikte uitgaven van Weniger en Schulze (*Pädagogische Schriften*) en Lichtenstein (*Ausgewählte pädagogische Schriften*). Het bijzondere van de nieuwe teksteditie van Winkler en Brachmann is dat daarin de compilatie van Platz uit 1826 niet meer centraal staat. Getracht is de gedachteontwikkeling ten aanzien van de pedagogische theorievorming in de volle breedte weer te geven. Dat betekent weergave van drie series colleges over pedagogiek: uit 1813 (volgens de handschriften), uit 1820/21 (Nachschriften) en 1826 (Nachschriften). Daarnaast zijn allerlei teksten die maar enigszins verband houden met zijn Bildungstheorie toegevoegd. Het tekstkritische onderzoek wordt door deze uitgave dus zeer bevorderd. In het commentaargedeele is rekening gehouden met de huidige stand van de wetenschappelijke discussie.

Tijdens het voorafgaande onderzoeksproject zijn bovendien twee onbekende collegedictaten ontdekt uit 1820/21 en 1826. Het betreft een codex die is aangetroffen in de Universiteitsbibliotheek van Göttingen met de signatuur Frensdorff, getiteld: 'Vorlesungen über Pädagogik und Psychologie vom Wintersemester 1820/21 und Sommersemester 1821'. De tweede ontdekking is gedaan in de bibliotheek van het Hermeneutisch Instituut aan de Universiteit van Zürich. Dit betreft een (moeilijk leesbaar) dictaat van de colleges uit 1826 vervaardigd door de predikant J. Sprüngli. Hierdoor is het mogelijk de betrouwbaarheid van de bekende versie van Platz enigermate vast te stellen. In de komende jaren zal moeten blijken of de Schleiermacherinterpretatie hierdoor zal moeten worden bijgesteld. Het tweede deel van de *Texte zur Pädagogik* eindigt met een bijgewerkte 'Bibliographie zur Pädagogik Friedrich Schleiermachers'. Via het internet is deze bibliografie eveneens beschikbaar en zal regelmatig worden geactualiseerd (<http://www.uni-jena.de/erzwiss/win/bibliographie.html>)

De uitgeverij Suhrkamp is met deze Schleiermacheruitgave opnieuw begonnen met het uitbrengen van tekstedities. In de jaren 70 waren het de bekende pocketuitgaven van teksten van de Frankfurter Schule. Na de *Texte zur Pädagogik* is in 2001 onder redactie van M. Frank een eveneens tweedelige uitgave verschenen van Schleiermachers *Dialektik*. Ook bij dat onderdeel gaat het om verschillende teksten die voorheen moeilijk toegankelijk waren en nu verzameld zijn. De uitgaven van Suhrkamp staan los van het ambitieus opgezette project van de *Kritische Schleiermacher-Gesamtausgabe* (KGA). Deze serie is in 1972 gestart bij de Schleiermacher-Forschungsstelle in Kiel onder redactie van H.-J. Birkner, G. Ebeling, H. Fischer en H. Kimmerle, vanaf 1979 in samenwerking met een tweede onderzoekcentrum in Berlijn onder leiding van K.V. Selge. Het project van de KGA stelt zich ten doel een nagenoeg volledige tekstkritische uitgave te presenteren van alle nagelaten werken en correspondentie van Schleiermacher. Aangezien er chronologisch gewerkt wordt, waren eerst de Jugendschriften en de belangrijke theologische geschriften aan de beurt. De tientallen delen zijn verdeeld over vijf secties: I Schriften und Entwürfe, II Vorlesungen, III Predigten, IV Übersetzungen, V Briefwechsel und biographische Dokumente. De pedagogiek zal pas over enige jaren aan de orde komen bij de tweede sectie 'Vorlesungen'. Daarbij moet bedacht worden dat Schleiermacher tussen 1804 en 1834 colleges heeft verzorgd over dertig verschillende theologische en filosofische onderwerpen en dat daarvan zo'n tweehonderd Nachschriften bekend zijn. Het KGA-deel over de pedagogiek van Schleiermacher laat dus nog wel even op zich wachten. Het is daarom toe te juichen dat Winkler en Brachmann nu reeds een poging hebben ondernomen om alle reeds bekende pedagogische werken chronologisch te bundelen.

Winkler noemt Schleiermacher 'ein schwieriger Klassiker'. Zijn relatie met de

pedagogiek is altijd gespleten geweest: enerzijds veelgeprezen, anderzijds onbekend. Dat onbekende hangt niet in de laatste plaats samen met zijn moeilijke stijl van schrijven. Voor diegenen die zich reeds eerder met het bestuderen van teksten van Schleiermacher hebben beziggehouden, zijn de opmerkingen van Winkler op zijn minst herkenbaar. 'Schleiermacher verlangt dat de lezer zich inspant. Zijn zinsbouw vereist dat je stevig op je benen staat zoals bijvoorbeeld aangeleerd bij grondig onderricht in het Latijn. Voor het omzetten van zijn taal en begrippen naar begrijpelijke hedendaagse taal is een hermeneutische exercitie vereist. Zijn meanderende stijl waarin hij verschillende mogelijkheden nagaat zonder direct tot definities te komen, verlangt dat de lezer zich wapent tegen teurstellingen en dat geldt vooral voor degenen die naar zekerheid streven.' (Einleitung, p. X). De lezer zij dus gewaarschuwd!

In de apart verschenen inleiding op Schleiermachers opvoedingstheorie van Jens Brachmann staat voor het eerst de uitgave van 1813 centraal. Volgens hem dreigt Schleiermacher in de receptiegeschiedenis zelfs het slachtoffer te worden van zijn eigen succesverhaal in de pedagogiek aangezien de inhoud daarvan tot op zekere hoogte strijdig is met zijn eigen uitspraken. Ondanks de verdienste van zijn vernieuwende werkwijze is het de vraag of Brachmann deze these voldoende weet hard te maken. Het is discutabel om de editie van 1813 (Handschriften) als de meest gezaghebbende te beschouwen en de editie van 1826 (Hörernachschriften) als een afgeleide versie. Want het is evenzeer mogelijk dat Schleiermacher zijn opvattingen in de loop der jaren heeft bijgesteld en dat er dus sprake is van een ontwikkeling in zijn denken. Zo vraagt Schleiermacher zich in 1813 bijvoorbeeld af of de pedagogiek bestaansrecht heeft als zelfstandige discipline of 'slechts' als afgeleide leer van een voorafgaande pedagogische praktijk. In 1826 omschrijft hij de pedagogiek evenwel als een Kunstlehre die nauw aansluit bij de ethiek aangezien de theorie coördinerend optreedt ten aanzien van een voorafgegeven opvoedingspraktijk ('Dignität der Erziehungswirklichkeit') en in feite deels betrekking heeft op hetzelfde terrein als de Sittenlehre. De laatste uitspraak lijkt dan eerder een nadere plaatsbepaling van de pedagogiek dan een verkeerd weergegeven collegefragment.

Voorts kan men zich afvragen wat het verschil is tussen een vergelijking van de tekst van Platz uit 1826 met de handschriften van Schleiermacher uit 1813 in de noten (zoals Lichtenstein dat doet) en een vergelijking tussen de tekst uit 1813 met de tekst van Platz (zoals Brachmann dat doet). Eerlijkheidshalve zij hierbij opgemerkt dat Brachmann tevens reeds voorzichtig gebruik maakt van het onlangs ontdekte dictaat van Frensdorff van de colleges uit 1820. Brachmann concludeert aan het eind van zijn boek dat het Schleiermacher niet gelukt is een bindend verklaringsmodel te geven voor de gehele opvoedings- en onderwijsproblematiek. Daarvoor bekritiseert hij niet de hermeneutische en dialectische werkwijze van Schleiermacher maar de religieuze en geschiedenisfilosofische vooronderstellingen die aan zijn opvoedingstheorie voorafgaan. Voor Schleiermacher zou een 'Dialektik der Aufklärung' à la Horkheimer en Adorno ondenkbaar zijn. Zijn kijk op de ontwikkeling blijft optimistisch: de wereld maakt vorderingen in haar ontwikkeling naar het hoogste Goed. Het opvoedingsproces maakt bij Schleiermacher steeds deel uit van het algemene 'Werden des Sittlichen' en voor elke vorm van ethisch handelen beroept hij zich in laatste instantie op een scheppende God. Zo besluit Brachmann: 'Hij blijft de weliswaar intelligente en overtuigende sociaal-filosoof die zich ondanks alles tegen de bevrijdende kennis in vrome levensovertuiging herverzekert'. Deze conclusie stemt overeen met eerdere beschouwingen, onder andere van Martin Redeker (*Friedrich Schleiermacher: Leben und Werk*, 1968) die het theologische en filosofische systeem

Boekbesprekingen

van Schleiermacher heeft geïnterpreteerd tegen de achtergrond van zijn christelijke geloofsovertuiging.

Voor het juiste interpreteren van een tekst is het - zoals bekend - volgens de *Hermeneutik*-geschriften van Schleiermacher noodzakelijk om deel en geheel op elkaar te betrekken. Een tweede veelbesproken hoofdbeginsel is de doelstelling om de auteur van de tekst nog beter te begrijpen dan hij zichzelf heeft begrepen. De tekstedities van Winkler en Brachmann dragen daar voor wat betreft de pedagoog Schleiermacher zeker toe bij.